

Sayın Başkan zatıalinizi ve şahsınızda muhterem hazırûnu saygıyla selamlıyorum.

Sayın Hasan Boso'nun tebliğinin müzakeresine geçmezden önce evvelemerde tahrîrât konusu gibi kıraat alanının zorlu başlıklarından birini ele alan Sayın Boso'ya teşekkürlerimi sunmak isterim. Zorlu dedim, çünkü, *en-Neşr* ve *Tayyibe* merkezli tahrîrât çalışması, bir taraftan *en-Neşr* ve *et-Tayyibe*'ye alabildiğine vakıf olmayı, diğer taraftan da belli bir bölümü manzum olan tahrîrât metinlerine muttali olmayı gerektirmektedir. *Tayyibe*'nin tarik sayısının çokluğu dikkate alındığında bunun ne denli zor bir çalışma olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Öte yandan tahrîrât üzerine yapılacak çalışmalar da özünde "tahrîrâtın tahrîrâtı" olma gibi bir vasfa sahiptir, bu da ilgili edebiyattaki bilgileri muhteva ve kaynak analizine tabi tutmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu zorluğa Sayın Boso da işaret etmiş ve bunu rakamlar üzerinden göstermeye çalışmıştır. Aktardıklarına göre İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'de kurrâya toplamda 2153 usul ve ferş ihtilafı nispet etmiştir. Buna imam, râvî ve tarîk düzeyinde bakıldığında İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği vecih sayısı iki milyonu aşmaktadır. İşte İzmirî bu kadar kıraat vechini incelemiş ve bunlar içinden sadece yüz kadarını eleştiri konusu yapmıştır. Sayın Boso'ya göre bu, İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı bilgilerin %99 itibariyle sahih ve hatasız olduğu anlamına gelmektedir.

Tebliğin müzakeresine gelince evvelemerde şunu belirtmek gerekir ki metin sadece *en-Neşr* ve *et-Tayyibe* ile Mustafa İzmirî (ö. 1155/1742) ve özellikle de Muhammed Mütevellî'nin (ö. 1313/1895) metinleri üzerine kurulmuş olup birkaç yerde Eymen Rüşdî Süveyd'in *en-Neşr*'in dipnot kayıtlarına düştüğü izahlara atıfta bulunmaktadır.¹ Tebliğ sahibinin tali çalışmalar üzerinden değil de konunun asli metinleri üzerinden bir çalışma yürütmüş olmasının sebebi, bu alanda kaleme alınan metinleri yetkin görmemesidir. Nitekim tebliğin başında geçen şu ifadeleri, Sayın Boso'nun, bu alanda yazılıp çizilenlerin sıhhatine olan inancının zayıf olduğunu göstermektedir:

"Tahrîrât ilmî bir konu olup onu sadece uzmanlar kaldırabilir; uzmanlar içinden de yüksek akli yeterliliğe ve derin ilmî birikime sahip olanlar bunun üstesinden gelebilir. Diğer sahalarda olduğu gibi bu sahada da ilk başlarda seçkin zevat konuya önem atfetmiştir. Onlar konuyu gözden geçirmişler ve onu temellendirmişler, efradını câmi ağyârını mani tanımlar getirmişlerdir; akabinde onu tatbik koymuşlardır... Ne var ki çok geçmeden muhtelif kanallardan hemen herkes bu hususa girmiş, muhtelif sebeplere bağlı olarak da onu karmakarışık hale getirmiştir. Böyle bir sonucu doğuran

¹ Eymen Rüşdî Süveyd *Neşru'l-Kırââtî'l-Aşr*'in dipnot kayıtlarında, İzmirî gibi âlimlerin tahrirat kabilinden kaydettikleri açıklamalara başvurmuş, dahası bunlar üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur.

sebepler arasında, anlayış eksikliği ve fikri kapasitesizlik, daha genel bir ifade ile ehliyetsizlik gelmektedir.”

Sayın Boso, keşke böyle mevhum bir kesimin varlığına işaret edip de tahrîrât üzerine kaleme alınanların tamamını itham altında bırakmasaydı, ehil olmayan kimselerin kaleminden çıktığını düşündüğü bir iki örnek metni burada zikretseydi. Öte yandan Sayın Boso'nun asli metinler dışındaki metinleri esas almama şeklindeki bu yaklaşımı, tahrîrât üzerine kaleme alınmış bazı metinlerde geçen benzer değerlendirmeleri görmemiş olma gibi bir riski barındırmakta, dolayısıyla da eleştiriye kapı açmaktadır.²

Sayın Boso'nun, tebliğin başında tahrîrâtla ilgili özlü bir tanım vermemesi ve tahrîrâtın ne anladığını paylaşmaması bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Tebliğin başında tahrîrâtın tarifi, içeriği ve kısımları üzerinde ihtilafın vuku bulunduğunu belirtmekle yetinmiş olması, bu eksikliği giderecek evsafa değildir. Bu çerçevede en azından tebliğe konu olan Mustafa İzmirî ile onun takipçisi konumundaki Mütevellî'nin tanımları verilebilirdi.

Tebliğde İzmirî ve Mütevellî hakkında bir bilgi verilmemiş olması bir diğer eksiklik olarak ifade edilebilir. Çünkü bu zevatın kıraat alanındaki yeri ve kıraatle ilgili çalışmaları, yeterince biliniyor değildir. Anlaşılan tebliğ sahibi, İbnü'l-Cezerî merkezli tahrîrât çalışmaları bağlamında öne çıkan iki isim olması hasebiyle bu iki zevat ve eserlerinin yeterince bilindiğini düşünmektedir. Ne var ki ülkemizde kıraat tedrisatı ile ilgilenenler içinde İzmirî ve Mütevellî ile bunların çalışmaları hakkında bilgi sahibi olanların sayısı muhtemelen azdır.

Sayın Boso'nun açıklamalarından, tahrîrâtın olmazsa olmaz bir şey olduğu ve *Tayyibe* merkezli bir kıraat tedrisatında İzmirî'nin tahrîrâtının mutlak surette dikkate alınması gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Ne var ki bu yaklaşım kısmen eleştiriye açıktır. Şöyle ki;

(1) Tahrîrat özü itibariyle bir ihtiyâr meselesidir, dolayısıyla da “tahrîrât” denilen şey aslında “ihtiyârât”tır. Böyle olduğu içindir ki âlimler tahrîrâtın dikkate alınıp alınmayacağı hususunda farklı kanaatlere gitmişlerdir. Çünkü tahrîrde bulunan kimse, rivayet olunanlar içinden bir ihtiyarda bulunmakta, bunu da gerçekleştirmiş olduğu araştırma ve ayıklamaya bağlı olarak yapmaktadır. Şu halde tahrîrât, tahrîrât sahipleri beyninde fikir birliğine konu olan bir husus değildir; aksine muâhaze ve ret konusu olan ve birinin ispat ettiğini ötekinin nefyettiği bir alandır. Hatta İzmirî ekolünün müntesipleri arasında bile ihtilaflar

² Sözelimi İbrahim ed-Devserî'nin *el-İmâm el-Mütevellî ve Cuhûduh fî İlmi'l-Kirâât* isimli çalışmasında Sayın Boso'nun tebliğinde zikrettiği 23 yerin bir kısmı ile ilgili benzer değerlendirmeler geçmektedir.

bulunmaktadır. Böyle olduğu için de kimi zaman Mütevellî'nin tahrîrâtı İzmirî'nin tahrîrâtına ters düşmekte, Mütevellî İzmirî'yi eleştirip nakzetmektedir. İzmirî ekolünün bayraktarlığını yapan Mütevellî'nin, İzmirî'nin tetkiklerinin büyük bölümünü onayladığını, ancak bir kısmını kabul edilebilir bulmadığını Sayın Boso da bizzat belirtmişlerdir.

Tahrîrât, bir ihtiyar meselesi olduğu içindir ki âlimlerin tahrîrâta yaklaşımı farklı olmuştur. Zira onlar içinde, yüzlerce vechi de içerse, tahrîrâtın tamamını dikkate alanlar olduğu gibi, tahrîrâtı icmalî ve tafsilî olarak toptan reddedenler de olmuştur. Red yoluna gidenlerin hücceti, eskiden tahrîrât diye bir hususun mevcut olmadığı ve seleften bu yönde bir bilginin gelmediğidir. Dolayısıyla bu kesim, tahrîrâtı “kıraatin sünnet olma” vasfına aykırı görmektedirler. Bu husus son derece önemlidir. Çünkü tahrîrâtı, ihtiyârât olarak addetmediğimizde, İbnü'l-Cezerî'den İzmirî ve Mütevellî gibi zevata kadarki yaklaşık üç asır boyunca, hatalı uygulamaların eda edildiği şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Sözelimi İbnü'l-Cezerî'den itibaren Ezrak için 'lâm' ve 'râ'da ğunne vechi alınmakta iken, İzmirî ve ashâbı böyle bir vechin olmadığını keşfetmişlerdir. Bu keşif sonrasında bazıları ğunne vechini okumayı sürdürmüş, bazıları ise terk etmiştir. Bilebildiğim kadarıyla İzmirî de *Bedâi'u'l-Burhân*'da, ğunneyi sadece Bakara suresinde almış, diğer surelerde ise ğunne vechinin terki yönünde ihtiyarda bulunmuştur. Keza İbnü'l-Cezerî, Ebû Amr için gerek idğam gerekse izhar durumunda ğunne vechini almamışken, Mütevellî izhar vechinin ğunneli olacağını belirtmiştir.

(2) İkinci olarak Tayyibe merkezli tahrîrât çalışmaları demek, İbnü'l-Cezerî'nin gözünden kaçırdıklarını tashih yoluna gitmek demektir ve bu yönüyle de aslında bir “istidrâk” çalışmasını içermektedir. Bu durum özellikle de İzmirî Ekolü için geçerlidir. Zira bu ekol mensupları İbnü'l-Cezerî'nin zikrettikleriyle yetinmemişler ve onun nakilde bulunduğu kitaplara müracaat ederek İbnü'l-Cezerî'nin gözünden kaçanları istidrâke çalışmışlardır. Ne var ki İbnü'l-Cezerî'nin tariklerine ve kaynaklarına tam muttali olamadıkları için de kimi zaman birbiriyle çelişen yaklaşımlar sergilemişlerdir. Sözelimi İzmirî ve Mütevellî, Ezrak tarikinde 'lâm' ve 'râ'yı ğunneli olarak okumuşlar ve böyle bir vechin varlığını da kesin görmüşlerdir. Ancak kitaplarda böyle bir vechin varlığına muttali olamayınca bu vechi almaktan vazgeçmişlerdir. Ancak Hallâd'ın “lâ tebrîe” vechine gelince bu yaklaşımlarını terk etmişler ve böyle bir vechi kitaplarda bulamaları da alma yoluna gitmişlerdir.

Tebliğde İzmîrî ekolünün tahrîrât anlayışının içerdiği sorunlardan hiç bahsedilmemesi, bir eksiklik olarak ifade edilebilir. Oysa bu ekolle ilgili şöyle iki temel sorunun varlığına işaret etmek mümkündür:

(1) İbnü'l-Cezerî her bir vechi nispet etme gibi bir yöntemi benimsemiş değildir. Ancak İzmîrî ekolü, sanki İbnü'l-Cezerî bütün vecihleri kaynaklarına nispet etmiş de bunu yaparken bazen hatalı nispetlerde bulunmuş gibi bir yaklaşım sergilemektedir.

(2) İzmîrî, İbnü'l-Cezerî'nin bazı kaynaklarına muttali olma imkânı bulamamıştır. Nitekim *en-Neşr*'in en önemli kaynaklarından biri olan Ebû'l-Kasım el-Hüzelî'nin (ö. 465/1073) *el-Kâmil*'ine muttali olmuş değildir. Bu konuda bizzat kendisi şöyle demektedir: “... من الكامل، ولم يكن هذا الكتاب عندي حتى أفتش وأذكر بطريق القطع” : Bu vecih *el-Kâmil*'dendir. Ne var ki bu kitap bende yok ki inceleyim de kesin olarak aktarayım.”³ Bir başka yerde de şöyle demektedir: *el-Kâmil* : ولم يكن كتاب الكامل عندي فذلك ذكرنا منه مثل ما في النشر اعتمادا على ابن الجزري elimizde yoktu, o yüzden İbnü'l-Cezerî'yi esas alarak *Neşr*'de geçtiği gibi zikrettik.” Keza terkîk meselesiyle ilgili olarak İbn Ğalbûn'un (ö. 399/1009) *Kitâbü'l-İrşâd*'ında geçen bir vecihten bahseder ve şöyle der: ولم يكن كتاب الإرشاد عندي حتى أفتش وأذكر بطريق الجزم والقطع : *Kitâbü'l-İrşâd* bende yok ki meseleyi inceleyim de kesin ve kati olarak ifade edeyim.”⁴ Bunlara ilave olarak İzmîrî kimi durumda tahmînî beyanlarda da bulunmuştur. Nitekim Ebû'l-Kasım es-Safravî'nin (ö. 636/1238) *el-Î'lân* isimli eseriyle ilgili olarak şöyle demektedir: “وكذا الإعلان في المد المتصل، وأظنه فويق القصر كما ذكرت في قراءة أبي عمرو البصري ويحتمل التوسط كالشاطبي والله وأما الخزاعي فمذهبه في مد البدل واللامات غير معلوم وأظنه مثل”⁵ Bir başka yerde ise şöyle demiştir: “الهذلي لأنه من طرق الكامل (s. 126). Bütün bunlar gösteriyor ki İzmîrî tahrîrâtını kendisine ulaşan kitaplara binaen gerçekleştirmiştir ve *en-Neşr*'in temel kaynaklarının bir bölümüne vakıf olmamıştır.

Ezcümle kıraat tedrisatında İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrâtının dışına çıkan ve İzmîrî gibi âlimlerin kabullerine konu olan vecihlerin İbnü'l-Cezerî'ye nispet edilmesi, doğru bir yaklaşım gibi durmamaktadır. Dolayısıyla tercihini bu yönde kullanan kişiye düşen “Ben İzmîrî'nin tahrîrâtı doğrultusunda okuyorum” deyip o okuyuşu İbnü'l-Cezerî'ye nispet etmemek olacaktır.

³ Mustafa b. Abdurrahman b. Muhammed el-İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân alâ Umdeti'l-İrfân fî Vücûhi'l-Kur'ân*, nşr. Meryem İbrahim Cendelî, Beyrut 1429/2008, s. 68.

⁴ İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân*, s. 118.

⁵ İzmîrî, *Bedâiu'l-Burhân*, s. 45.